

A-55827

ARH

V-491

Msu ja teaduse suhtest.

Mku Masing.

24

V19

1940

Nr. 6729

Usu ja teaduse suhtest.

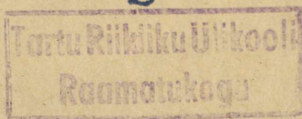
Uku Masing.

Võib olla, et see kysimus on ise nii vana kui inimkond. Et ta praegu pole akuutne nagu mõnikymmend aastat tagasi sõltub nähtavasti sellest, et võitluses „teaduse“ ja „usu“ vahel „usk“ on olnud kaotaja pool. Kui juhtub inimesi, kes praegu veel jonnakalt kaitsevad „usku“, siis need on muutunud nõnda tähtsusetuiks, et nendega enam ei arvestata kuskil. Inimesi, kes meie päevil kõnelevad õigusest, kuulatakse viisakalt, kuid ei hoolita nendest. Inimesi, kes räägivad „usu“ kaitseks, ei kuulatagi, ehk olgu siis, kui nad koos sellega esitaksid kavandi, mille teostamisega on võimalik kellelgi või millelgi suurendada oma võimu.

Ma ei kavatsen hakata järgnevas kaitsema yht ega teist, vaid näidata miks minu arvates kogu aja seda võitlust on peetud hoopis teiste asjade kui „teaduse“ ja „usu“ vahel. Päämiseks väiteks on, et ei ole vastuolus usund ja teadus, vaid uskliku ja teadlase maailmavaated võivad olla vastuolulised. Maailmavaated ise olenevad neist aksiomaatilistest normest, mis inimene on saanud endale lapsepõlve kogemuste varal. Nõnda võiks öelda, et kogu võitlus on käinud lapsepõlve kogemuste ymber. Võib olla, et selles väites pole midagi uut ja sama on öeldud mitmel pool, kuid mulle pole juhtunud kätte veel midagi taolist. Sellepärast pean vajaliseks kõneleda sellest, mida arvan.

Sellisel korral, kui teadus on maailmavaade, usund aga pole, ei saa väita, et nad ei oleks vastuolulised. Kuid eelduse vastu, et usund on maailmavaade sõna kõige laiemas mõttes, paljudki ehk vaidlevad oma arvates õigusega. Väidetakse ju, et nad ei kattu, mõned koguni seletavad, et nad ei ristlegi. Mulle on tundunud kujuteldamatu, kuidas yhe uskliku — meil kristlase — maailmavaade võiks erineda teise omast. Säärasel korral kumbki pole usklik, või on yks ja teine mitte. Ei saa olla optimistlikku ega pessimistlikku kristlust, samuti nagu ei saa olla stoitsistlikku ega epikuurlikku. Kui aga ometi ustakse sääraсте olemasolu võimalust, siis ei tule neid nimetada kristluseks, vaid kristlustatud, mitte kristlikeks, maailmavaadeteks. Kristlased muidugi ei võrdu yksteisega, kuid nende maailmavaated peaksid yhtuma.

Nyyd ju võiks öelda, et kui usund on uskliku inimese maailmavaade, siis usundite rohkus näitab, et ei ole mingit yhtlast uskliku maailmavaadet ja „teadust“ võiks nimetada yheks ueeks, võrdlemisi uni-

ARHIIVKOGU

127 511

versaalseks usundiks lisaks senistele. See võimalus, on küll olemas, kuid mu arvates on ta ainult näiliselt õige. Usundeil paistab kõigil olevat sama maailmavaade ja nad erinevad ainult olenedes kontsessioonidest ja kompromissidest, mis on tehtud teise maailmavaatega. Seda ei tarvitse nimetada ateistlikuks kuradi synnituseks, ega teaduslikuks, ega mingis mõttes ka usklikuks. Ennem võiks väljudes sotsioloogiliselt kyljelt öelda nõnda, et üks maailmavaade pyyab säilitada status quo'd, teine tegutseb selle vastu. Mu arvates kuulub uskliku maailmavaade teise rühma, nn. teaduslik maailmavaade esimesse. Kuid kummatki ei esine praegu puhtal kujul ja sageli on juhtunud nõnda, et „teadus“ koosneb filosoofiliselt teadusliku maailmavaate eeldusist, sotsioloogiliselt aga uskliku maailmavaate omadest. Praegused usundid enamasti on vastupidise koostisega. Paistab nagu oleksid inimesed lootnud kombinatsioonest rohkem kui asjust enestest. Kombinatsioonid omakorda on ilustatud igasuguste kõrvaliste ehetega, millede olemasolu või puudumine väga sageli on tingitud sellest õhkkonnast, millesse inimene on sattunud elama.

Sääraseid neljanda või kuuekymnenda astme kombinatsioone võib hakata hindama väljudes väga mitmelaadilisist kriteeriumest. Võiks ju öelda, et see on õigem, mis võimaldab inimesele rohkem hõlpu, või see, mille säilitamine nõuab ekslikult inimeselt „kohutavaid jõupingutusi“. Kui yldse on õigustatud mingisugused kriteeriumid, siis mu arvates ainsaks kaalutavaks võiks olla elususe suurendamine. Kui mõni maailmavaade võimaldab inimesele olla elusam, lahtisem kõigele, inimesem, siis ta on õigem. Need terminid on küll sääraseid, millede juurde ei saa „mõistusega“, kuid kriteeriumid on ju ikka selised. Kui hakata vaatlema päriselt sine ira et studio, siis peaks iga maailmavaate sihiks olema võimaldada oma pooldajale suurem elusus. Kuid tavaliselt ei ole nõnda, sest enamik inimesi ei vaja elusamust selle enda pärast, vaid hoopis muiks otstarbeiks. Siis ei ole maailmavaate ylesandeks soodustada elusust, vaid selle hankimist, mida ta ihaldab yle kõige, võimu, varandust ja muid selliseid ebajumalaid. Nõnda võib koguni kujuneda maailmavaateid, mis hävitavad elusust. Muidugi on teoreetiliselt raske öelda, mis on elusus ja kuidas mõõta ta astmeid, sest mõõdupuuks on meie enda elusus. Kuid siin on lugu umbes nõnda nagu soojusega. Soe ese ei oska defineerida soojust, kuid, kui ta satub kokku kellegi teisega, kes on soojem või kylmem teda, ta teab seda, ilma et suudaks öelda, mis on üks või teine.

Nagu juba öeldud, ei esine praeguses maailmas puhtal kujul ei konserveerivat ega elusat maailmavaadet, võib olla, et pole kunagi

esinenudki. Sest mõlemad vahendid surma vältimiseks on niisama vanad kui surm. Keegi pole kindel, kas on hõlpsam tee võitu saada surmast jääda selleks, mida ollakse, või muutuda pidevalt ja uueneda. Kui kõneldakse „teaduse“ ja „usu“ vastuolust, siis see tähendab tavaliselt pooliku asja vastuolu poolikuga. Seda aga mitte ainult ylkirjeldatud mõttes, vaid ka teises sygavamas, mille juurde tuleme hiljem.

Esiteks tuleb arvestada kahe teguriga, mida kyll tuntakse, kuid milledest hoolitakse väga vähe. Kui oleks hoolitud, siis palju tyhje raamatuid oleks jäänud kirjutamata. Asjad ei ole samad, kui neil ei ole sama nimi (et aga nimigi ei ole yhemõtteline, siis on kahtlane, kas asja iialgi on võimalik nimetada täpsalt) ja nõnda võib tekkida hulk „vastuolusid“, mis oleksid kõrvaldatavad pisukese järelemõtlemisega, kui seda söandataks. Kui kaks inimest on olnud marus ja üks kirjeldab seda kui suurt tuult ja teine kui tornaadot, siis on tavaliselt nõnda, et esimesele tornado on muinasjutuline nähe, mida võib juhtuda ainult säääl, kus pole teda. Siinse kysimuse alal on kujukaks näiteks nimetuste asjus see, mida peetakse tavaliselt „usu“ ja „teaduse“ suurimaks vastuoluks. Esimese tõesed olevat saavutatud ilmutuse kaudu, teise omad tunnetuse kaudu. Nn. lihtsamaile inimesile seletatakse siis vastuolu nõnda, et yhel pool on saavutanud inimene ise, teiselpool on annud Jumal, inimesele teatatakse, või inimene ise saab teada. Aga juba sellise formulatsiooni puhul on ilmne, et ei ole tegu tõelise vastuoluga, vaid selisega, mis sõnade varal on puhutud suureks. Ei saa ju olla ilmutust, kui pole vastuvõtja inimese tunnetust. Teisalt on sama ilmne, et inimene ei tunnetata midagi, kui ei ole midagi tunnetada. Ja kui hakkame usundite ajaloost vaatlema, mida tõepoolest mõeldi ilmutusega, siis näeme, kuidas vastuolu haihtub koguni. See, mida me täna nimetame intuitsiooniks, inspiratsiooniks, taipamiseks oli korra ilmutus. Muiste eeldati, et inimene pole võimeline tunnetama, kui keegi kõrgemat liiki olend ei anna talle selleks võimalust, praegu taipavad aga ka nn. usklikud, ilma et oletaksid taibuandjaks mõnd jumalust. Selles on kogu vahe, mitte selles, et mõisted oleksid erineva sisuga. Usklikud inimesed teevad kogu aja edasi seda, mida „vanad, vaimu poolt valgustatud mehed“, kuid nad ei usu enam, et Jumal võimaldaks neile selle. Ilmutuse nähe on degradeerunud ¹⁾ igapäevaseks psyykiliseks syndmuseks, ilmutuse nimetus selletõttu on saanud õnnistuseks, mis võib osaks saada ainult inimesele, kellel on julgust oma tunnetusi nimetada

¹⁾ Võib olla, et see on yldkäik inimkonnas. Kui kinode ja raamatute mõjul muinasjutuliseks kogetud armastus degradeerub abielus yhisuseks majapidamisriistade alal, siis ei kao sellega veel nimetus. Et iga abieluline pygab säilitada

selle nimega. Tornaadost teab ainult see midagi, kes suurt tuult söandab nimetada nõnda. Muidugi ei saa keegi nimest keelata hyymast ka väikest tuult tornaadoks, või tuisku lumetormiks, kuid siis suudab iga kogenu ise määrata syndmuse kvaliteedi nagu sooja ja kylma puhul.

Kui Curie ja Einstein elanuksid XX s-il e. Kr., siis nende tunnetusi oleks peetud ilmutusiks ja nad ise leppinuksid sellega täiesti. Kui vähe praegusel ajal tõepoolest on usku ilmneb juba sellest, et „usklikudki“ meeleldi ei omistaks neile ilmutust, ei Jumalalt ega kuradilt. Ka VT ilmutused ei ole omavahel vähem vastupidi kui moodsad tunnetused. Huygensi ja Newtoni valgusteooriad ei erine rohkem kui VT teooriad vihma kohta. Ei hakka ju kokku arvamised, et vihm seisab taevas kuskil reservuaarides ja säält luukidest voolab maha, ja see, et Jumal kutsu vee merest ja laseb sadada ta maa pääle.

Teine tegur, millele ei mõelda kyllaldaselt on see, et asja ilme muutub olenedes sellest kuidas tast räägitakse. Kui lisanevad veel erinimetused, siis on segadus saanud nii suureks, et inimesed eksivad padrikusse. Jumalast võiks kõneleda nagu võimust, nagu brutaalsest isandast. See ei ole iseendast õige ega vale, sest kõik, mida räägime temast on ju piltlikult. Aga, kui neid pilte hakatakse pidama mingisuguseiks Veroonika higeräteks (enamasti toimivad nii masohistid, või need, kes pyyavad õigustada oma sadismi), siis on mõistlikum mässata säärase kuulutuse vastu ¹⁾.

illusiooni, siis ta poolsurnud nähet, milles elab ise, hyiab armastuseks kyll veel, kuid, et ta taipab, et see ometi pole olnu, ta leiutab uue nimetuse sellele. See oli siis „suur armastus“, või midagi taolist yllast ja õilsat. Viimati võib inimene leida, et tal pole enam seda, mida võiks nimetada armastuseks. Ometi on nähe ise olnud pidev ja ainult degradeerunud. Mitte niipalju sellepärast, et korra oldi noor ja elumuredeta, vaid sellepärast, et alguses räägiti armastusest siis, kui ei teatud teist paremat sõna, hiljem lobiseti tast igal võimatul juhul. Samuti ka ilmutusega. Nii kaua kui inimene sellest rääkis ainult siis, kui tunnetamiselamus oli valdav, oli ta auline sõna ja võis käia ka nende elamuste kohta, mida ei nimetatud nõnda. Kui aga inimene hakkas neid ka hyidma ilmutuseks, siis sõna sai nii yldiseks, et ta ei tähendanud enam midagi ja valdavate elamuste jaoks inimkond pidi hakkama otsima uusi nimetusi. Yksikisiku eluaeg ei ole nii pikk, et armastuse jaoks tekiks mõni muu nimetus, on ainult kaldumine uue terminoloogia poole. Uus terminoloogia ei muuda asja iialgi vastupidiseks, annab talle vaid teise ilme. Siit võiks väita, et kõik nõnda on loomulik ja vanad mõisted peab asendama uutega. Kuid loomulik kõik ei ole paratamatu kõik. Võib olla, et kui yksikisiku juures muutuks midagi, siis, inimkond mõnedsajad aastad hiljem ka juba elaks teisiti.

¹⁾ Kui suurel määral kõik oleneb sellest kuidas kõneldakse näitavad paar järgnevat lugu. Oli mees, kellele keegi ei usaldanud öelda, et ta on varas, sest ta tasus kätte igale, kes kunagi teda manitsenud. Aga, kui talle keegi seletas, kui

Siis leidub vastuolusid „usu“ ja „teaduse“ vahel, mida ei tohiks nimetada nõnda, vaid vastuoludeks teadlaste vahel. Nagu ei sobi Einstein eetri teoreetikutega, nõnda ei hakka kokku Aadama ja Eeva olemasolu Pithecanthropus erectusega, Kopernikus habirupääliku Joo-suuga, ega veeuputus kalade olemasoluga. Kui öeldakse, et Aadama ja Eeva ajaloolisus on vajaline Kristuse lunastuse väitmiseks, siis sellega on saavutatud väga pisut ja Jeesusele jäetud teha väga vähe. Sest ta on meid lunastanud palju enamast kui ykskordsest sõnakuulmatusest. Kõigi selliste muinasaegsete teaduslike teooriate kaasavedamine on võrreldav korsetis ujumisega või kõrgete kontsadega kingade kandmisega tänavail, mis ei leemenda enam igasuguseid väljaheteid. Neid pole vaja, sest meil on sageli paremaid. Kuid ei tohi oletada, et praegused väited oleksid igavesti õiged. Inimene, kes ei lepi sellega ja kinnitab, et ta usub vaid seda, mis on kirjutatud piiblis, ei usu Jumalat, vaid piiblit. Sama hästi ta võiks uskuda Luthardi kompendiumit, või „Legenda aurea“. Kui Jumalal tõepoolest oleks olnud tähtis, et usutaks igavesti nõnda nagu on kirjutatud Genesises, siis ta ei oleks lasknud tekkida muid arvamisi selliste kysimuste kohta. Et neid on olemas, see näitab, et me pole veel leidnud tõde, või kujutleme tõde teisiti, kui ta on tõepoolest, või tahame saada teada sellist tõde, mida me inimestena ei või ega tohi saadagi.

Tõelised vastuolud primaarse teadusliku ja primaarse uskliku maailmavaate vahel on hoopis erinevat laadi. Ja need, nagu öeldud, kajastavad yheltpoolt inimese lapsepõlve kogemusi, teisalt seda meetodit, mida inimene rakendab ärajooksmiseks surma eest. Ka kompromislikud maailmavaated on säilitanud jooni neist tõelisist vastuoludest. Nad erinevad tunnustatud aksiomelt ja vahendeilt, mida peetakse lubatavaks suurema eluse saavutamiseks. Kui need erinevad lapse-

tubli peremees ta on, kui hästi tal kõik on korras, mida ta kõike oskab, kuid varastada mitte, siis aitas sellest manitsusest. Või, kuidas teha selgeks, et revolutsioonidega ei saavutata sotsiaalset ega majanduslikku yheõiguslust? Siin ei aita teoreetiline jutt. Aga kujutelgem kellegi jalutamas kullakotiga tänaval, kui politsei ei kaitse teda enam. Tulemus on muidugi, et keegi kisub koti kunagi ära talt, aga selle käest jällegi teised. Asi ei parane milleski. Kui aga kõik varandused jagataks yhtlaselt ja pannakse siis politsei valvama, et keegi ei läheks võtma teise käest, kuid ei määrata, kuidas inimene peab kasutama oma varandust, siis yks ostaks torte ning teine tyki maad ja väna lugu hakkaks uuesti pääle. Kui määratakse ka kasutamismoodus, siis inimene on ise enda degradeerinud koduloomaks. On ilmne, et olukorda ei muuda ka see, kui inimesele antakse ta tööjõudu mööda, see ju pole inimese enda teha. Ei ole muud nõu, kui killustada maailm väga väikesiks yksusiks, mis pysivad sisemise ja välise häätahtlikkuse, mitte aga mingi väljast päälesurutud režiimi varal.

põlve kogemuste alusel, siis muutub jällegi tähtsaks vana kysimus, et kas need aksiomid on põhilise mina endaavaldus, või kujuneb mina alles nende enamvähem juhuslike kogemuste varal. Tundub, nagu poleks kumbki alternatiiv päris õige. Kuid juba säärase kysimuse vastamisest oleneb teiste teaduslike ja usklikke aksiomide valik. Sest rööbiti sellele liigub ju kysimus: kas maailm on loodud millestki — eimillestki, või ta on igavene ja muutub kogu aja yhest olukorrast teise? Teisi sõnu, kas jumalus on väljaspool loojana ja valitsejana, või on kosmiline-akosmiline energia jumaluseks? Kui alternatiiv seada nõnda, siis on ilmne, et praegusel ajal leidub mõlemas leeris usklikke ja teadlasi (kui nad eritella emotsionaalse suhtumise tugevusele vastavalt), puhtalt usklik maailmavaade jaataks Jumalat loojana, puhtalt teaduslik mitte. Samuti siis usklikud jaataksid mina tekkimist kogemuste mõjul, teadlased aga väidaksid kogemuste tekkimist vastavalt mina elukavale. Kuid nagu näha, on selles viimases kysimuses praegune olukord enamasti vastupidine.

Kui palju inimene suudab oma aksiomaatilisi seisukohti muuta on kahtlane, sest väga vähesed jõed suudavad teisendada oma sängi, enamasti nad ainult natukene õgvendavad oma teed. Kuid tähtis on just see, et aksiomid võivad olla nõnda vastupidised. Tõenäoline tundub, et mõlemad on võimalikud vaid sellepärast, et kumbki pole õige. Tõde ei ole arvatavasti ka nende syntees, vaid ehk hoopis midagi muud. Ollakse jõudnud ju mujalgi selleni. Elektrooni kohta tunnistatakse, et ta samahästi on lainetus kui aine, miks ei võiks maailma kohta öelda samuti, et ta on loodud ja loomata. Sellest sõltub muidugi, et tõeline olukord meile on kujuteldamatu, kui me ei taha öelda seerialistidega, et need kaks arvamist on ainult sama asja vaatlemised erisugusest ajast. Nõnda võiks viimati väita, et ükski aksiom maailmas pole vale, kuid kõik on poolikud.

Muidugi, on kibe, et pole yht ja lihtsat vastust kysimusile, mis teataval määral huvitavad iga inimest. Kuid võib olla, et see vastuolu alles teeb inimese inimeseks. Siis on poolik nii see, kes usub loomist, kui see, kes ei usu teda. Jumala ilmutus inimesele tõeliselt koosneb siis miskist, mida inimene vastavalt oma normatiivseile kujutlusile mõistab yhtpidi või teistpidi. Kuid ei tohi siis iial öelda, et üks on väärtuslikum teisest ega kulutada jõudu yhe või teise vääramiseks ja valeks tunnistamiseks. See oleks sama hää nagu kakleksid lapsed omavahel selätades juttu, mida nad on kuulnud kelleltki vanalt ja taibanud oma moodi. Oleks kasulikum kulutada võimed selle leidmiseks, mida tõepoolest mõeldi, mis ei saa olla üks ega teine, kuid on ka mõlemad.

Võidakse ju öelda, et kurat on annud inimesele võimaluse mitte uskuda maailma loomist. Kui kurat on Jumala vaenlane, siis ta ilmutaks inimesele, et tema on loonud maailma. Kui aga kurat öeldakse kiusu pärast teinud nõnda, siis on ta ilmselt, nagu ka VTst näha, inimeste kujutluse üks viimaseid ja nigelamaid produkte. Katse lõhkumise teel jõuda lähedamale tõele. Kui vaadelda nn. teadusliku maailma-vaate pooldajaid, siis ei erine nad muus kuradiuskujaist juba gnostikuist alates, kui et neile on kiusajaks see, kes teistele on ilmutajaks. Samasugune tõe lõhkumine esineb ka kurikuulsaks saanud vaimu ja hinge suhte kysimuses, kuigi sääal mõjus palju kaasa ka yksikisiku auahnus.

Õigupoolest on mõlemad poolused kujuteldamatud ja mõlemaga satume seina äärde, millel ei ole ust. On ju raske kujutella loomist eimillestki, ja kui saamegi toime sellega, siis tuleb ju see tavaliselt mittekysitud kysimus: kuidas sai Jumal olema, mis põhjused tal yldse olid hakata tyhjusest enese ymber tegema midagi? Kõik, mida suudame öelda vastuseks sellele kysimusele tundub rumal niipea, kui oleme ta kuidagi sõnastanud. Aga samuti on lugu ka vastupidisega, sest, kust sai olema see aine, mille eeldatud liikumise tulemusena on tekkinud kõik?

Võib öelda, et see pole usklik inimene, kes ei usu loomist. Kuid ega ykski jumal saa ilmutada inimesele rohkem, kui inimeses on vastuvõtuvõimalusi. Et inimene on kindlapiiriline olend, siis ka nende võimaluste arv on piiratud. Võib koguni väita, et Jumalgi on inimlik postulaat, aga ka Jumala olemasolematus on inimlik postulaat. Kui me ei usu yht, pole mingit sundi uskuda teist. Nõnda oleme olukorras, et me ei tea, mis on õige, kuid me ei tea ka kuidas saavutada tõde. On ju vaid oletus, et kuskil yle postulaatide vastuolu asub tõde. Kuid, kes teab, tõde on ehk ainult mõiste, millel ainult siin on mingi tähendus. Võibolla, et tõe saamiseks tuleb surra, aga siis ei tule eluaega kulutada ykskõiksuses, vaid valmistuda „teisele elule“ pyydes taibata niipalju kui on võimalik juba selles maailmas. Muidu võib tõepoolest juhtuda nõnda nagu arablasega, kes läks otsima Tõde ja leidis kena daami asemel vanaeide, kes palus, et ta valetaks inimesele. Need, kes kohkuvad nähes tõde, kes teab, kas need polegi need, kelledest kõneldakse, et nad lähevad pörgusse. Tõde ehk pole kohutav isendast, kuid ta on vast hirmus selle pärast, et oleme oodanud ta olevat yhe või teise, kuid taipame ykskord, et ta pole kumbki:

K. Mattieseni trükikoda o./ü.. Tartu.

Äratrükk „Usuteaduslikust ajakirjast“ nr. 3/4. 1939.

A

55827

427544